

Tautosakos darbai 66, 2023, p. 135–152
ISSN 1392-2831 | eISSN 2783-6827
DOI: <https://doi.org/10.51554/TD.23.66.08>

Simono Daukanto 230-osioms gimimo metinėms

Lietuvių patarlės kaip prigimtinės teisės nuostatų šaltinis Simono Daukanto Lietuvos istorijos veikaluose

SAULIUS PIVORAS

Vytauto Didžiojo universitetas

saulius.pivoras@vdu.lt

<https://orcid.org/0000-0002-8361-7203>

SANTRAUKA. Šio straipsnio tikslas yra pagrįsti, kad Lietuvos istorijai skirtuose veikaluose Simonas Daukantas naudojo lietuvių tautosakos duomenis, pirmiausia patarles, kaip istorinį šaltinį, ir išnagrinėti jo motyvus. Remdamasis lietuvių patarlėmis, S. Daukantas siekė atskleisti socialinių-moralinių ir teisinių nuostatų vaidmenį istorijos procese, o labiausiai jį domino išaiškinti lietuvių paprotinės teisės normas ir prigimtinės teisės nuostatas. Patarlės jam buvo svarbios įrodinėjant senovės lietuvių visuomeninę santvarką buvus grįstą prigimtinė teise, be to, argumentuojant, kad šioje visuomenėje vyravo prigimtine veiklos laisvę puoselėjančios nuostatos.

RAKTAŽODŽIAI: Simonas Daukantas, paprotinė teisė, prigimtinė teisė, tautosaka kaip istorijos šaltinis, patarlės.

Lithuanian Proverbs as a Source of Natural Law Regulations in the Historical Writings of Simonas Daukantas

ABSTRACT. The purpose of this article is to argue that Simonas Daukantas used the material of Lithuanian folklore, mainly proverbs, as a historical source in his works on the history of Lithuania, and analyze his reasons for doing that. Daukantas used the Lithuanian proverbs as a source for studying socio-moral and legal attitudes, and elucidating their role in the process of history. He was most interested in identification and clarification of Lithuanian customary law norms and natural principles, relying on proverbs. Folklore data was instrumental for Daukantas in proving that the social order in ancient Lithuanian history was based on natural law, and there were natural regulations that fostered the natural human freedom and industriousness.

KEYWORDS: Simonas Daukantas, customary law, natural law, folklore as a historical source, proverbs.

Received: 29/08/2023. **Accepted:** 06/11/2023

Copyright © Saulius Pivoras, 2023. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ĮVADAS

Simono Daukanto indėlis į lietuvių tautosakos rinkimą ir leidimą yra neabejotinas. Šiuo aspektu jo veiklą detalai tyrė Kazys Grigas (1958a, 1958b, 1983, 1993) ir Vytautas Jurgutis (1970, 1972, 1993). Itin reikšmingas šių tyrimų rezultatas buvo ir S. Daukanto surinktos žemaičių tautosakos parengimas ir išleidimas dviem tomais (ŽT 1, 2). Jo vaidmuo organizuojant lietuvių tautosakos rinkimą trumpai aptariamas Jurgos Sivickaitės–Sadauskienės straipsnyje apie vieną iš reikšmingiausių tautininkų šiame darbe – Kazimierą Maigį (Sadauskienė 2006).

K. Grigas yra atkreipęs dėmesį, kad Lietuvos istorijai skirtuose darbuose, ypač *Būde*, S. Daukantas grindžia teiginius tautosakos duomenimis, tačiau plačiau rėmimosi tautosaka nenagrinėjo. Daugelis kitų S. Daukanto kūrybos ir veiklos tyrėjų, nors glaustai yra minėję jo dėmesį tautosakai, taip pat detaliau neanalizavo šio intereso motyvų bei pobūdžio. K. Grigas savo metu nesutiko su Meilės Lukšienės nuomone, kad tautosaka S. Daukantui buvusi istorijos šaltiniu (Grigas 1983: 25). Tiesa, čia pat jis pateikė apibrėžimą, kas yra istorijos šaltinis¹. Anot jo, istorijos šaltiniais galima vadinti „dokumentus ir žinias apie istorinius asmenis, karus, įvykius, susijusius su atskirų tautų politine istorija“ (ten pat). Šiuolaikinio istorijos mokslo požiūriu tai nėra tinkamas apibūdinimas, nors toks nebuvo ir K. Grigo tyrimų laiku, nes yra pernelyg siauras ir supaprastintas. Istoriniu šaltiniu gali būti laikoma bet kuri medžiaga, kuria remdamasis tyrėjas atkuria įvairius praeities aspektus ar kuri suteikia svarbios informacijos apie praeitį. Istorinių šaltinių rūšimi laikomos ir įvairios žodinės tradicijos (Vansina 1965: 1). Tad galima konstatuoti, kad S. Daukanto veikalams būdinga moderni istorijos šaltinio samprata. Istorija, jo požiūriu, apėmė ne vien įvykius, bet ir religiją, moralines, teisines ir politines nuostatas. Nagrinėjant pastaruosius reiškinius šaltiniais gali tapti daug daugiau dalykų nei vien tik vadinamoji įvykių istorija. Nors istorijos šaltinio apibrėžimo pats S. Daukantas nepateikė, ši samprata ryškėja iš to, kokių šaltinių informacija jam buvo naudinga rašant rašydamas veikalus, skirtus Lietuvos istorijai. Žinoma, daugiausia jis naudojo rašytiniais šaltiniais, tačiau pasitelkė ir geografijos, archeologijos, etnografijos, kalbos duomenis, taip pat tautosaką bei mus dominančius trumpuosius posakius.

Šio straipsnio tikslas yra pagrįsti, kad patarles² Lietuvos istorijai skirtuose darbuose S. Daukantas naudojo būtent kaip istorijos šaltinį, bei nustatyti, kokiais sumetimais ir kaip jis tai darė. Tiriant patarlių naudojimą, nuosekliai išnagrinėti visi keturi atitinkami veikalai (*Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių* – Db, *Istorija Žemaitiš-*

1 Verta pažymėti, kad ir S. Daukanto istoriografijos veikalai tik tam tikra dalimi atitinka šiuolaikinio istorijos mokslo principus, tačiau jie labai svarbūs kaip unikalus teisinis ir politinės minties raidos Lietuvoje liudijimas.

2 Šiame straipsnyje patarlės ir priežodžiai vadinami vienu terminu – „patarlės“. Taip savo tekstuose darė ir pats S. Daukantas.

ka – IŽ, *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* – Bd, *Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje* – Pasak), iširtos juose pasitelktos patarlės. Tačiau nesiekta aprėpti visų patarlių pavartojimo atvejų ar detaliam lyginti jų su patarlėmis, vartojamomis mokomiesiems tikslams skirtuose S. Daukanto darbuose (elementoriuje ir vertimuose)³. Nagrinėjama bendra patarlių vartojimo kryptis ir tam tikros tendencijos, pirmiausia stengiantis nustatyti patarlių citavimo kontekstus, sietinus su esminėmis prigimtinės teisės nuostatomis, ir detaliam juos aptarti.

Straipsnyje nevertinama, kaip tiksliai ar klaidingai S. Daukantas interpretavo lietuvių tautosaką šių dienų folkloristikos ar kalbotyros požiūriu. Jo patarlės neklasifikuojamos, nenagrinėjamos tipologiniu požiūriu. Atkreiptinas dėmesys, kad jis ir pats nei savo leksikografiniuose tekstuose, nei istorijos tyrinėjimuose nebuvo linkęs kaip nors nuosekliai sisteminti pasitelkiamos kalbinės ir tautosakos medžiagos. Straipsnyje remiamasi idėjų istorijos prieiga, o analizuojant S. Daukanto tekstus svarbiausiu metodologiniu tyrimo orientyru bei instrumentu yra laikomas hermeneutinis perskaitymas ir interpretavimas (žr. Gadamer 1999: 27–34; Norkus 1996: 135–138).

S. DAUKANTO DĖMESYS ETNOGRAFIJAI IR TAUTOSAKAI

S. Daukanto *Būdą* K. Grigas vadino „etnografinio pobūdžio leidiniu“ (1958a: 278). Atrodo, ir pats S. Daukantas šį darbą galėjo laikyti etnografijos tyrimu. Jo parengtame lenkų–lietuvių kalbų žodyne pateikiamas lenkiškojo žodžio *etnografia* aiškinimas – tai esąs „dabos apraszymas, arba budo apraszymas“, o *etnograf* – tai „dabos raszytojas, arba dabraszis, arba budraszis“ (Žd 1: 182). S. Daukanto sudarytame lotynų–lietuvių kalbų žodynėlyje „dabos“ atitikmuo lotynų kalba nurodoma *mores* (Zodrodys: 25) – papročiai. Tad „būdą“ jis traktavo kaip visumą papročiais apibrėžiamų normų, kurias atskleidžia dviejų rūšių šaltiniai – rašytiniai dokumentiniai liudijimai ir lietuvių patarlės:

[A]š čia užsiėmiau būdą, dabą, tikybę, ūkės rėdą, karybę, prekybą ir mantą, arba pinigus, trumpai išrašyti pagal tą, kaip senovės raštininkai išrašę paliko ir ką dar pačios patarlės, kalboj tebesančios, tvirtina [...] (Bd: 409).

Taigi 1845 m. išleistame *Būde* siekiama parodyti, kad senovės lietuvių visuomeninis gyvenimas buvo grįstas moralės principais – tai liudija iš jų kylanti paprotinė teisė, atspindima papročiuose. S. Daukanto etnografijos samprata gana savita ir

.....
3 Analizuojamuose veikaluose S. Daukantas panaudojo tik nedidelę savo ir talkininkų surinktų patarlių dalį.

nevisiškai atitinka šiuolaikinę. Kaip teigia Dalia Dilytė, „visi etnografiniai Būdo aprašymai atsirado ne iš noro pateikti dalykinės informacijos“ (Dilytė 2019: 26). Galima sutikti su čia pat jos teikiamu aiškinimu, kad S. Daukantas pirmiausia vadovavosi moralisto intencijomis, tačiau jas vis dėlto siekė įgyvendinti ne tiesmukai pamokslaudamas ar mokydamas, užsiimdamas didaktika, o tirdamas ir aprašydamas socialines-moralines, teisines normas bei papročius, būdingus lietuvių tautai anksčiau jos istorijos laikotarpiu, kai tie papročiai tarsi buvo gryniausi, mažiausiai sugadinti, geriausiai perteikė gyvenimą pagal prigimtį. Tokiu paprotinės ir prigimtinės teisės normų šaltiniu, šalia materialinių liaudies kultūros (etnografinių faktų), galėjusi būti tautosaka.

Pati tautosaka S. Daukantui buvo svarbi kaip tautos kūrybos išraiška. Tai liudija tyrinėtojų jau aptartos (Grigas 1958a, 1958b, 1983) didžiulės jo pastangos rinkti ir skelbti lietuvių folklorą, organizuoti šiuos procesus. Jam taip pat buvo svarbi tautosakos funkcija saugoti istorinę atmintį. 1834 m. baigtoje rašyti *Istorijoje Žemaitiškoje* kalbama, kad „Šiandien dar jei kas daineles, žmonėms nekaltai linksminantis ir dainiuojant, surašytų, daug dar daiktų senovės galėtų rasti“ (IŽ 2: 419). Savo 1846 m. išleistų *Dainių Žemaičių* pratarmėje jis teigė, kad neturint rašto dainos buvo reikalingos „idant žinotų palikuonys ir įpėdiniai, kas buvo nutikęs jų tėvams, bočiams ar probočiams; ir taip kiekviena tauta gilioj senovėj savo veikalus ir laimingas ar nelaimingas notis dainose ar raudose saugojo, o jos kartos jas perkar-tojo savo atencijoms giminėms“ (DŽ: 658). Taigi dainos esą atliko panašią funkciją kaip ir istorijos veikalai. Kita vertus, tautosaka atliko bendresnę ir pačią svarbiausią funkciją – moralinę-ugdomoją, nes „mokėjo motinos savo aprūkusiose trobelėse patarlėmis ir pasakomis savo vaikus dorybės ir išminties mokyti, o nuo nedorybės drausti“ (IŽ 2: 50). Patarlėmis moralinius priesakus išsakydavusios ne tik motinos, bet ir pagonių žyniai (Bd: 534).

S. Daukantui būdinga ir manyti, kad bent jau dalis tautosakos galėjo siekti pirmąsčius laikus ir būti išsaugojusi esmines bendruomenines tautos vertybes, socialines-teisines normas. Šia prasme jis neabejotinai laikė ją tam tikru duomenų šaltiniu, panašiai kaip pačius lietuvių kalbos žodžius. Etnografijos, kalbos, tautosakos duomenys turėjo padėti atskleisti socialines normas, padedančias suprasti ir aiškinti praeitį bei dabartį. S. Daukantas apskritai manė, kad, tiriant ilgalaikes normas, teisines nuostatas, šie duomenys yra patikimesni už tokius rašytinius šaltinius kaip metraščiai, kronikos ar pan., kuriuose daug kas gali būti iškraipyta dėl religinių, politinių ir kitų šališkų išankstinių įsitikinimų:

[P]askesniuose laikuose visa kas yra užrašyta apie tą daiktą nuo krikščionų prašaleičių, kurie, skaugėdami didelės garbės lietuviams, ir visų išmintinguosius jų įpročius ir įstatymus išjuokė ir išpeizojo dėl to vien, jog jie buvo pagonių, ne krikščionių. Todėl

skaitytoją į tą prašau tetikėti, ką iki šiai dienai dėvimi žodžiai tebrodo ir ką pats, jaunu būdamas, esi regėjęs ar bočius savo ir tėvus pasakojančius girdėjęs (Bd: 467).

Kaip yra rašiusi M. Lukšienė, S. Daukantas buvo pirmasis iš lietuvių tautosakos rinkėjų, ėmėsis ne vienos ar kelių, o iškart visų tautosakos sričių (1955: 24). Patarles jis visomis progomis skelbė savo knygų prieduose: 1842 m. išleistame lietuvių kalbos elementoriuje, *Dainių Žemaičių* pabaigoje po dainų tekstų, 1847 m. išleistoje knygelėje apie apynių auginimą ir 1854 m. parengtoje spaudai, bet neišleistoje knygelėje apie girių kirtimą ir auginimą (ten pat: 26; Grigas 1958b: 238–239). Kaip nustatė Giedrius Subačius, nemažai patarlių S. Daukantui padėjo surinkti Motiejus Valančius, tuomet dar būsimasis Žemaičių vyskupas, 1844–1845 m. ėmęs su juo bendradarbiauti Sankt Peterburge. Iš knygelės apie apynių auginimą priedo patarlių dvidešimt šešias užrašė būtent M. Valančius (Subačius 2021: 513). Į S. Daukanto rinkinius pateko ir daugiau jo patarlių, o kai kurios, jiedviem dirbant kartu, buvo užrašytos tame pačiame lape (ten pat: 523). Padedamas talkininkų, S. Daukantas iš viso buvo surinkęs apie 1250 vienetų patarlių, skaičiuojant su variantais (Grigas 1958b: 238; Grigas 1983: 38). K. Grigo duomenimis, palyginti su kitų žanrų S. Daukanto spaudai parengtais ar paskelbtais tautosakos kūriniais, patarlių atrinkta daugiausia – iš viso 942 variantai (Grigas 1958b: 238).

Rašydamas veikalus apie Lietuvos istoriją, patarlėmis jis daugiausia rėmėsi 1845 m. publikuotame *Būde*. Kaip teigė pratarmėje, aprašydamas senovės lietuvių būdą ir papročius pirmiausia vadovavosi rašytiniais šaltiniais, bet kaip papildomą medžiagą pasitelkė ir lietuvių patarles: „[P]atarlę, kalboje tebesančią, tvirtindamas senovės raštą, pridūriau [...]“ (Bd: 409). K. Grigo skaičiavimais, *Būde* panaudota apie pusantro šimto patarlių ir frazeologizmų (Grigas 1993: 137). Kodėl būtent čia? Tai galima aiškinti keliomis priežastimis. Viena jų ta, kad nors S. Daukantas tautosaka domėjosi nuo pat studijų, tikrai stambų jos kiekį sukaupe tik persikėlęs į Sankt Peterburgą. Kaip rodo rankraštiniai išrašai iš įvairių rašytinių šaltinių bei originalūs užrašymai, patarlėmis S. Daukantas itin domėjosi 1838–1842 metais (Subačius 2021: 338). Taigi nėra visai taip, kaip yra rašęs Juozas Jakštas, esą nuo vaikystės „ypač daug jo galvoje buvo susikrovę liaudies priežodžių bei patarlių, kurias jis berte bėrė savo istorijos veikaluose“ (1965: 9).

Patarlių kaupimą, skelbimą ir naudojimą istoriografijos darbuose lėmė ir S. Daukanto moralinių-politinių paieškų kelias, paskatinęs parašyti *Būdą*. Pirmasis jo veikalas *Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių* buvo sukurtas sekant antikine istoriografija, be platesnių teorinių užmojų. Gyvendamas Rygoje ir Sankt Peterburge, S. Daukantas ne tik gilinosi į įvairius istorinius darbus, bet ir papildomai studijavo teorinius prigimtinės teisės, religijotyros, ekonominės bei politinės teorijos darbus, gilino universitetines žinias. Tai atsispindėjo jau jo rašytoje *Istorijoje Žemaitiškoje*,

nuosekliau nei *Darbuose* paremtoje teorinėmis įžvalgomis (Pivoras 2022: 13). *Būde* S. Daukantas prigimtinės teisės teorijos perspektyvą jungė su empiriniais lietuvių tautosakos, daugiausia patarlių, duomenimis ir taip tariamai atskleidė pirmą pradžią lietuvių tautos būdą.

1842 m. išleistame lietuvių kalbos elementoriuje S. Daukantas paskelbė iš viso apie 300 patarlių (ABC: 47–56). Tai pirmas ir vienas didžiausių vienoje vietoje Daukanto paskelbtas patarlių pluoštas. Jis suskirstė į tris rūšis: „dorybės patarles“, „prityros patarles“ ir „veikimo patarles“. Dorybės patarlių elementoriuje yra mažiausia – jos nesudaro nė trečdalis kiekvienos kitos rūšies patarlių. Prityros ir veikimo patarlių – daugmaž po lygiai. Tai vienintelė paties S. Daukanto leidiniuose pateikta patarlių klasifikacija, ne tipologija tikrąja to žodžio prasme, o veikiau bendru įspūdžiu grįstas skirstymas, netikslus griežtu loginiu požiūriu, nes dalis jo užfiksuotų patarlių pritiktų ir prie veikimo, ir prie prityros. Pavyzdžiui, tokios gali būti šios, jo priskirtos prityrai: „Warna ankstyboie dantys, welyboie akys krapšto“⁴, „Nesiejes nepiausi“⁵ (ABC: 50, 51). Veikimo patarlėms priskirta „Wasara nedarbės zįmą kou missi“⁶ (ten pat: 52) gali būti drąsiai skirtina ir prie prityros. Didžiojoje dalyje dorybės kategorijos patarlių minimas Dievas, keliose – dangus (ten pat: 47–48), tad čia priskyrimo kriterijus kiek aiškesnis. Matome, kad patarlės į kategorijas skirstomos subjektyviai, tačiau svarbūs yra patys idėjiniai akcentai, S. Daukanto norėti išryškinti. Pabrėžiamos idėjos ar principai – veikimas ir dorybė, su jais susijusi patirtis. Visi šie principai kyla iš prigimtinės teisės, išsako esmines jos nuostatas.

TEORINIAI S. DAUKANTO PRIGIMTINĖS TEISĖS IDĖJŲ ŠALTINIAI

Prigimtinė teisė, S. Daukanto požiūriu, yra esminė, nes ja remiasi visos kitos teisės normos. Šią sampratą labiausiai paveikė įvairūs prigimtinės teisės teorijos autoriai. Plačiau pristatysime tas jų idėjas, kurios buvo aktualios ir S. Daukantui.

Iš asmeninėje bibliotekoje kauptų ir jo skaitytų knygų matyti, kad jis domėjosi tokiais prigimtinės teisės autoritetais kaip Ciceronas ar Ciceronu rėmęsis XVII a. politikos ir teisės teoretikas Samuelis Pufendorfas. Ciceronas savąją teisės sampratą grindė stoikų filosofija, tačiau ne aklai ją perėmė, o iš originaliai traktuojamų jos elementų sukūrė gana savitą prigimtinės teisės doktriną: šią teisę grindžia žmogaus, racionali, socialios ir moralios būtybės, prigimtis. Jis palaikė stoikų nuostatą, kad gyventi pagal prigimtį reiškia gyventi remiantis dorybe, ir itin svarbia laikė prigim-

4 Varna ankstyvoji dantis, vėlyvoji akis krapšto.

5 Nesėjęs nepiausi.

6 Vasarą nedarbės, žiemą kuo misi.

tinio žmonių bendruomeniškumo sampratą. Anot Cicerono bei jo pasekėjų, pirmiausia S. Pufendorfo, kiekvienam individui įgimtas bendrijos troškimas; bendrija reikalinga ne tik kasdieniams poreikiams tenkinti, ne vien dėl savisaugos, o tiesiog kaip tokia (Hawley 2022: 157). S. Pufendorfas svarbiausia iš subjektyvių prigimtinių teisių laikė laisvę (lot. *libertas*) ir ją suprato kaip galią savo veiksmų atžvilgiu – žmogaus fizinės ir moralinės asmenybės (kūno, veiksmų, orumo) nepavaldumą, nepajungimą niekam kitam nei jis pats (Haakonssen 1996: 40). Taip pat svarstė apie paprotinės teisės sąsajas su prigimtinė ir teigė, kad ilgai išsilaikęs paprotys įgyja prigimtinės teisės bruožų. Tačiau išvesti prigimtinės teisės principus iš papročių sunku, nes nė viena tauta negyvenanti grynai pagal prigimtine teisę, tautų papročiai skirtingi, o prigimtinės teisės normos susimaišo su pozityviosios, civilinės teisės normomis. Todėl sunku nuspręsti, kurias normas reikėtų priskirti prigimtinėi teisei, o kurias – civilinei (Pufendorf 1934: 193). Kad papročiai perteikia prigimtinės teisės normas, tvirtino ir įvairūs prigimtinės teisės vadovėliai – pavyzdžiui, Getingeno universiteto profesoriaus Gottfriedo Achenwallio (2020: 7). Tai buvo Vokietijos universitetuose itin paplitęs vadovėlis, kuriuo remdamasis prigimtinės teisės kursą Karaliaučiaus universitete skaitė Immanuelis Kantas, o Vilniaus universitete – Simonas Malevskis. Į šį kursą buvo užsirašęs ir S. Daukantas (Repšys 1961: 45).

Reikia manyti, kad kai kurias prigimtinės teisės idėjas S. Daukantas perėmė iš garsaus italų istorijos filosofo Giambattistos Vico. Asmeninėje bibliotekoje jis turėjo prancūzų istoriko Jules'io Michelet parengtą G. Vico „Naujojo mokslo apie bendrąją tautų prigimtį pagrindų“ vertimą į prancūzų kalbą, 1835 m. išleistą pavadinimu „Istorijos filosofijos principai“ (*Principes de la philosophie de l'histoire*; Lebedys 1972: 313). Kaip matyti iš išleidimo datos, S. Daukantas galėjo jį įsigyti jau persikėlęs į Sankt Peterburgą, prieš pradėdamas rašyti *Būdą*. Žmonių prigimtinis bendruomeniškumas buvo itin svarbus elementas G. Vico prigimtinės teisės sampratoje, svarstant apie visuomeninės santvarkos kilmę: dėl jo esą randasi savaiminė tvarka, papročiais paremta pirmoji visuomeninė santvarka. G. Vico savitai žvelgė į prigimtinės teisės normų ir papročių santykį: šiuo atžvilgiu jis laikėsi nuomonės, kad prigimtine teisę išreiškia papročiai, vienalaikiai su prigimtinė teise, atsiradę vadovaujantis ne racionali protavimu, o nuojauta; jokia tauta jų nekopijuoja viena nuo kitos. Tai prigimtinės teisės normų nepriklausomos daugybinės genezės daugelyje tautų tezė. G. Vico radikaliai istorizavo prigimtinės teisės universalumą: „bendrąją tautų prigimtį“ jis laikė įžvelgiama tik retrospektyviai, realiai neatsiejama nuo įvairių tautų papročių, tautos raidos. Žmogaus prigimtį irgi laikė istorine, kintančia ir besivystančia, egzistuojančia tik tautoje, negalimą už tautos ribų. Pasak G. Vico, visose bendruomenėse žmonės natūraliai linksta išlaikyti kolektyvinę atmintį, papročius ir įstatymus, juos suvienijusius kaip bendruomenę tautos radimosi momentu. Bendruomenę per visą jos istoriją jungia kolektyvinis mentalitetas, o į jį

įeina seniausios kiekvienos tautos idėjinės nuostatos: tikėjimai, prietarai, vertybės ir panašūs (Schaeffer 2019: 41–44). Tokie tvirtinimai perteikiami ir J. Michelet gerokai sutrumpintame G. Vico vertime, skaitytame S. Daukanto (Vico 1835: 124).

G. Vico teigė, kad senovėje žmogus prigimtinę teisę ne suvokė mąstydamas racionaliai, o jautė kaip poetas. Laikytis natūralių papročių buvo malonu, nes jie, kitaip nei rašytiniai teisės aktai, nesirėmė prievarta. Jis taip pat tvirtino, kad egzistuoja bendrieji žmonių socialinio gyvenimo principai, nors ir labai įvairiai išreikšti. Anot jo, patikimiausias seniausių papročių šaltinis galėtų būti liaudies kalbos duomenys (ten pat: 94–95). G. Vico domėjimasis kalba, jos kilme, etimologijomis susijęs su jo siekiu rekonstruoti archajinės žmonių visuomenės, dar neturėjusios rašto, bruožus (Hösle 2016: 102). Pasak jo, seniausius socialinio gyvenimo principus atspindi įvairioms tautoms žinomos patarlės, nes „šios liaudies išminties maksimos visų senovės ir dabartinių tautų yra suprantamos vienodai, nors jų išraiška [žodžiais] yra labai įvairi“ (Vico 1835: 96), – patarlės yra universalios žmonių mentalinės kalbos įrodymas, kadangi jų reikšmė identiška net skirtingomis kalbomis. Universali žmonių mentalinė kalba, G. Vico požiūriu, ir yra ne kas kita kaip prigimtinės teisės kalba (Schaeffer 2019: 73).

Apskritai S. Daukanto požiūris, atsiskleidžiantis jam įvardijant, aiškinant svarbiais laikomus papročius ir patarlių svarbą, atsekant seniausias moralines nuostatas, labai artimas G. Vico, nors S. Daukantas daugiau dėmesio skyrė papročių raiškai, o ne jų kaip bendrų principų reikšmei. Bet jo istoriografijoje matyti kone visų aukščiau aptartų prigimtinės teisės idėjų įtaka. Pirmiausia, *Būde* paprotinė teisė suvokiama kaip glaudžiai susijusi su prigimtinė, kaip prigimtinę orientaciją į bendruomeniškumą lemiantis pagrindas. Neatsitiktinai nurodoma, kad vienas iš senovės lietuvių papročių, tiesiogiai išreiškiantis nesavanaudišką, universalų žmogišką bendruomeniškumą, buvo vaišingumas, svetingumas. S. Daukanto darbuose ne kartą akcentuojamas principas gyventi pagal prigimtį, vadovaujantis senuosiuose papročiuose užkoduotomis prigimtinės teisės normomis, nors nebūtinai akylai laikantis konkrečių papročių. Taip formuluojama *Pasakojime apie veiklaus lietuvių tautos senovėje*: „[S]ekti gamtą ir dorybę savo bočių probočių“ (Pasak: 589).

LIETUVIŲ PATARLĖS KAIP SENŪJŲ RELIGINIŲ NUOSTATŲ ŠALTINIS

Lietuvos istorijos veikaluose S. Daukantas, remdamasis tautosaka, aptarė įvairius dalykus – vienas jų buvo senoji ikirikščioniškoji religija. *Būde* jis nusakė pagonių dievus ir jų tarpusavio santykius, teigė, kad patarlėse esti politeizmo ženklų: „[N]e vieną dievą, bet kelis dievus godojė, ką šiandien senas įpratimas kalboj pa-

tvirtina, sako: ‘dievai žino, kur dingo’“ (Bd: 505). Pažymėjo, kad trūksta žinių apie Perkūno žmoną ar Giltinės bei Pikulio vaikus, tačiau Saulė esą turėjusi dukrą: „[G]al manyti, jog saulė vaikus turėjusi, kaipogi šiandien dar yra tariama į sušyžusį žmogų, sako: ‘Tam nė saulės duktė neįtiktų’“ (ten pat: 505). O Saulės vyras buvo Mėnuo: „[J]og saulės vyriškiu yra buvęs mėnuo, tą mums senovės daina rodo, jog saulė verkusi“ (ten pat). Patarlė S. Daukantas grindė ir dievo Patrimpo vardo kildinimą iš Trimpos: „[V]adinę Trimpa, arba Drimba, kaip patarlėj šiandien dar yra sakoma: ‘Eik sau po Trimpų’“ (ten pat: 502). *Būde*, iliustruojant tikėjimą laumėmis, įdėta ir gana nemažos apimties lietuvių saktė apie tyčia ir netyčia laumėms paliktus vaikus – vieną neturtingos, o kitą turtingos moters – ir skirtingą laumių elgesį su jais. Neturtingos moters netyčia paliktą vaiką laumės apdovanojo, o turtingos tyčia paliktą nugalavo (ten pat: 509). Regis, S. Daukantas ir tautosakos rinkimo tal-kininkų buvo prašęs atkreipti dėmesį į tuos kūrinčius, kuriuose išryškėja pagoniškos senovės lietuvių mitologijos ir religijos vaizdiniai – tai liudija K. Maigio laišakai, kuriuose minimi mitologijos atspindžiai tautosakoje (Sadauskienė 2006: 13).

S. Daukanto požiūriu, senosios religijos atošvaitos patarlėse, be kita ko, rodo, kad patarlės siekia gilią senovę ir jas, kaip moralinių pamokymų priemonę rašto neturinčioje ar juo nesinaudojančioje visuomenėje, galėję sukurti žyniai, turėdami tikslą „mokyti svietą ne ilgais pamokslais, bet patarlėmis, idant kožnas, minėdamas kelis žodžius, primintų sau it stipriai ir mokslą, tuose žodžiuose užrakintą, įsidėtų, ir tuo kožnas žinotų, kokioje dingstyje kaip jam reikia elgtis“ (Bd: 535). Pagonių žyniai ar kunigai tokiomis patarlėmis esą mokė laikytis krikščionybei artimų ar tapusių normų: „[M]eilę artimo, ką šiandien patarmė minavojama tebstigavoja ir taip sako: ‘Ko pats nenori, to ir kitam nelinkėk’ arba: ‘Kas tau netinka, to ir kitam nedaryk’“ (ten pat: 534).

Polinkis aiškinti senovės lietuvių religiją remiantis kalbos ir tautosakos duomenimis aiškiai susijęs su tuo, kad prigimtinį religingumą S. Daukantas laikė viena iš svarbių prigimtinės teisės nuostatų: anot jo, „kožnas žmogus turi širdyje savo įgimtą nuomonę apie Dievą“ (ten pat: 488) arba „kožnas žmogus nuo gimimo dievobaimingu yra“ (ten pat: 567). Aptardamas lietuvių pagoniškų dievų vardų reikšmes kalbiniu požiūriu, jis rėmėsi vadinamąja metonimine dievų vardų kilmės teorija, kai konkretaus dievo vardas esą nurodo tam tikrą išskirtinę galią ar gebėjimą, „privalumus“ (ten pat: 497). Šią teoriją galėjo rasti Cicerono veikalė *De natura deorum* (Wynne 2019: 154) – asmeninėje bibliotekoje turėjo kelis jo egzempliorius ir, matyt, būtent juo rėmėsi apibūdindamas senąją lietuvių religiją. Šioje knygoje Ciceronas aiškina, kad romėnų dievo Jupiterio vardas yra kilęs iš žodžių „gelbstintis tėvas“ (lot. *iuvans pater*), todėl į jį kreipiamasi *Jove*, o pastarasis žodis yra kilęs iš veiksmazodžio *iuvare* (padėti, gelbėti; Cicero 1997: 70). Kaip Ciceronas savo darbuose charakterizavo Jupiterį, taip S. Daukantas su tėvu siejo Perkūną ir apibūdino

„jį kaipo didžiai gerą ir malonų tėvą esantį“ (Bd: 489), be to, tiesiogiai gretino Jupiterį su Perkūnu: „[D]aug daugiesniai privalumų turėjo grekonų ir rymionų dievas, Jupiteriu vadinamas, tad nesistebėsim, jei lietuvių žyniai ir išminčiai savo Perkūnui pagal jo privalumus taip daug vardų pramanė“ (ten pat: 497).

Jau *Darbuose senųjų lietuvių ir žemaičių*, užbaigtuose rašyti 1822 m., iškart po studijų Vilniaus universitete, o pradėtuose galbūt dar studijuojant, S. Daukantas pasitelkė posakius apie „saulės amžių“ ir bandė jais aiškinti senąją pagoniškąją lietuvių religiją – esą jie liudijantys tikėjimą Saulės dievybe: „Noris nėra aiškiai aprašyta, kaip aną lietuviai, žemaičiai, prūsai garbino, vienok patarlės dar tebėr šiandien tarp žemaičių minavojamos: ‘Tarias saulės amžių gyvensias’, ‘Steigė, vildamos saulės amžių gyventi’, ‘Bene saulės amžių gyvensi’“ (Db: 82). Saulės garbinimą ir jį esą rodančias minėtąsias patarles Daukantas siejo ir su vasaros saulėgrįžos, „šv. Jono nakties“, švente (IŽ 1: 112). Fraze apie saulės amžių jis taip pat aiškino vaišingumo ir dosnumo nuostatas. Šios patarlės, grindžiamos žmogaus gyvenimo trumpumo suvokimu, skatino nekaupti turtų ir nešykštauti: „[D]idžiuosius darbus nubengę, džiaugės ir linksminos, nešykštavo ir turtų nesigobėjo, kaip šiandien dar yra sakoma: ‘Ne saulės amžių gyvensi’“ (Bd: 471), „[L]epumų ir turtų negeidė, tardami ne saulės amžių gyvensiantys“ (Pasak: 32). Saulės amžių S. Daukantas siejo su labai lėtos laiko tėkmės pojūčiu, kai žmonės verčiami gyventi ne sau, kai jie pavergiami, ir šį posakį įdėjo į lūpas tariamai cituojamam lietuvių pagonių kunigui, raginančiam priešintis kryžiuočiams, nes „Jūsų vargai, kruvinos ašaros jų širdies nesugraudins, saulės amžius jiems vergausit ir taip nė kokios nuo jų paguodos nesulauksit“ (IŽ 1: 360; Pasak: 249).

S. Daukantas gerai suvokė, kad sunku nustatyti tikslesnius daugelio patarlių kilmės metus, o savąjį indėlį skelbiant patarles vertino itin savikritiškai ir, 1848 m. balandį siųsdamas savo knygas (elementorių ir knygelę apie apynių auginimą) Teodorui Narbutui, neišduodamas tikrosios jų autorystės, rašė: „[S]iunčiu čia ir daugiau lietuviškų knygų, kurių pabaigoje yra patarlių. Reikia žinoti, kad nedaug tėra patarlių, kurios siekia gilią senovę arba yra senovės paminklas, dažniausiai sąmojai ir posakiai; matyt jas autorius nusirašinėjo dėl kalbos grynumo ir posakio meno“ (LTN: 614). Kaip matyti iš aptartų faktų, nors jis ir suvokė patarlių datavimo ir autentiškumo problemą, vis dėlto, savo įsitikinimu, geriausiomis ir iškalbingiausiomis patarlėmis rėmėsi apibūdindamas senąsias lietuvių religines nuostatas.

PATARLĖMIS AIŠKINAMOS PAPROTINĖS NORMOS IR PRIGIMTINĖS TEISĖS NUOSTATOS

Būdo skyriaus „Rėda senovės lietuvių“ pradžioje S. Daukantas išvardija tris principus, kylančius iš „būdo žmogaus gamtoje“ (žmogaus prigimties), kuriais remda-

miesi visų tautų išminčiai esą įvesdino visuomeninę-politinę santvarką (jos prielaida buvo savaime nusistovėję papročiai). Tai 1) prigimtinis žmogaus socialumas, 2) prigimtinis religingumas ir 3) laisvė gyventi savo nuožiūra, kitaip tariant, veiklos laisvė (Bd: 561). S. Daukanto išskiriamos dorybės, prityros ir veikimo patarlių rūšys atitinka išskirtas prigimtinių religingumo, prigimtinių socialumo ir prigimtinių veiklos laisvės kategorijas. Dorybė susijusi su religingumu, prityra – su gyvenimu tarp kitų žmonių, bendruomenėje, o veikimas – su veiklos laisve. Toks išskyrimas konceptualiai atrodo paprastas ir pagrįstas, bet, nagrinėjant konkrečius tekstus ir bandant juos klasifikuoti, socialumo patirtį nusakančias patarles atskirti nuo veikimo padarinius ar pamokas rodančių patarlių galima tik labai santykinai, o neretai visai neįmanoma. Tai matyti iš *Abėcėlėje* skelbiamų patarlių, jei vertintume kiekvienos priskyrimo kategorijai pagrįstumą.

Ankstesniame skyriuje aptarę patarlėmis S. Daukanto grindžiamą prigimtinių religingumą, toliau skirsime dėmesį prigimtinių socialumo, iš jo kylančio teisingumo ir veiklos laisvės grindimui patarlių duomenimis. S. Daukanto manymu, svarbi senovės lietuvių visuomenės norma buvo socialinė santaika, nereikalingų konfliktų vengimas, draugiškumas. Šie dalykai kylantys iš prigimtinių socialumo, ir tai iliustruojama patarlėmis:

Pakajus tarp jų buvo jiems visų pirmąja lieta; kaipogi šiandien dar klausiamas žemaitis, dėl ko nesikiša į svetimus barnius ar vaidus, atsako: „Ne mano kiaulės, ne mano pupos“ arba: „Kas man lig to, noris sau tepasibučiuoja“ (Bd: 429).

Pasak jo, vienas iš teisingumo elementų buvo žodinio pažado ar įsipareigojimo laikymasis. Todėl už žodžio sulaužymą turėjo būti baudžiama:

žodis raštu buvo; nesgi tada pačių bočius ten pat namie kiekvienam savo lazda teisybę ant nugaros attiesė, pačių kalba bausdamas; ir taip senu įpročiu šiandien dar sakoma yra: „Duok žodį, žodis atėjo“ arba: „Kas yra žadėta, tą reik ir attiesti“ (ten pat: 448).

Teisumu, teisingumu pasižymintys asmenys esą buvo labai vertinami senovės lietuvių visuomenėje ir gaudavo atsakingas pareigas, pavyzdžiui, teisėjo: „[K]as doresnis, išmintingesnis ir teisesnis, tas tiesos suole sėdėjo, tardami: ‘[T]eisiui ir Dievas padeda’“ (ten pat: 446). Ši patarlė turėjo pagrįsti teisią tinkamumą būti teisėju. Ją S. Daukantas priskyrė prie dorybės patarlių (ABC: 48), o elementoriuje paskelbė ir kiek kitokį variantą: „So tejsio ir Dijws yra“⁷ (ten pat: 48).

.....
7 Su teisiu ir Dievas yra.

Gana daug patarlių jis pasitelkė mėgindamas rekonstruoti senovės lietuvių teisenos ir bausmių ypatumus⁸. Antai teigė, kad viena iš bausmių už nusikaltimus buvęs pakorimas:

Kaltininkus taip kankino: vienus korė į sausą medį, kaip šiandien dar tariama yra į paiką žmogų: „Tas, – sako, – pašoks į sausą medį“ arba: „Tas sulauks sausos šakos“ (Bd: 585).

O bausmė už laisvo žmogaus pavergimą tiesiog išnaudojimo tikslais (kitai nei, pavyzdžiui, negražinus skolos) galėjusi būti mirties bausmė atiduodant šunims sudraskyti:

Kas liuosą žmogų vergė, tą šunimis suplėšydino, kaip šiandien dar yra sakoma į nedorą žmogų: „Šunies kąsnis“ arba: „Šunys pamestą neėstų, šunkaklys“ (ten pat: 586).

S. Daukantas, remdamasis lietuvių tautosaka, ne tik stengėsi atsekti pagrindines paprotinės teisės normas bei prigimtinės teisės nuostatas, bet ir mėgino susieti prigimtinės teisės nuostatas su paprotine teise, nustatyti paprotinės ir rašytinės teisės normų perimamumą. Tai rodo prie patarlės „kas pirmesnis, tas geresnis“, paskelbtos lietuvių kalbos elementoriuje ir priskirtos prie veikimo (ABC: 55), rankraštyje dar prirašyta atskira pastaba lenkų kalba, lakoniška frazė „Lietuvos statutas“ (Grigas 1983: 39). Ši pastaba greičiausiai rodo įsitikinimą, kad patarle nusakoma norma buvo užfiksuota ir rašytiniame Lietuvos teisės normų kodekse, – tai įrodytų, jog paprotys buvo perimtas iš paprotinės teisės ir perkeltas į rašytinę. *Būde* apie normos perimamumą nerašoma, o minėta patarlė pasitelkiama kaip liudijanti senovės lietuvių nuostatą visuomeniniame gyvenime ir karyboje remtis greitais sprendimais ir veiksmis:

.....
8 Šiame straipsnyje nesiekama nustatyti, kurios iš S. Daukanto minimų ir toliau straipsnyje įvardijamų bausmių galėjusios ar negalėjusios būti tikrovėje. Šaltinių, kuriais jis rėmėsi aprašydamas lietuvių papročius, išaiškinimas būtų atskiras, kompleksinis ir sudėtingas, tyrimas. Šiame straipsnyje nagrinėjamas tik bausmių susiejimas su tariamais jų paliudijimais patarlėse. Būtina pažymėti, kad S. Daukantas laikėsi nuostatos nieko neišgalvoti, nors kartais perdėm pasitikėdavo šaltinių duomenimis ar siūlydavo drąsias jų interpretacijas. Kaip buvo įprasta XIX a. moksle, jis rėmėsi įvairiais to meto autoriais, tačiau dažnai nenurodydavo, iš kurio veikalo paimti konkretūs faktai. Pavyzdžiui, *Istorijos Žemaitiškos* tvirtinimas apie paprotį po trečio apsigovimo atiduoti vagį šunims suplėšyti (IŽ 1: 100) minimas ir Johannes Voigto „Prūsijos istorijoje“, kur savo ruožtu remiamasi Luko Davido kronika (Voigt 1827: 520). Dar reikia turėti omenyje, kad lietuviams S. Daukantas vadino visus baltus, t. y. prūsus, latvius ir kitas gentis, todėl niekaip neskirstė šaltinių duomenų apie įvairias baltų gentis. Jei S. Daukanto aprašytas paprotys dabartiniams tyrinėtojams atrodo neįtikimas, tai turėtų būti laikoma ne S. Daukanto istoriografinių tyrinėjimų trūkumu, o jo naudotų tekstų patikimumo problema.

[S]enovėj kalnėnai ir žemaičiai dėl savo greitumo, skudrumo ir narsumo taip didžiai garsūs buvo, jog tolimos tolimesnės ir garsios garsesnės tautos telkė juos sau į kares; ir taip šiandien dar tebėra sakoma: „Kurs pirmesnis, tas geresnis [...]“ (Bd: 456).

Patarlę iliustruoja vienas konkretus paprotys – esą senovėje laidojant mirusįjį būdavo išdalijami jo daiktai ir pirmesnieji prie dalybų gaudavo geresnius (ten pat: 555).

Kitas tariamo paprotinės teisės perimamumo rašytinėje pavyzdys – svetingumo papročiai, S. Daukanto vadinami ne tik papročiais („daba“ ar „būdu“), bet ir „viešių įstatymais“ (ten pat: 501). Jis iš esmės manė, kad Lietuvos Statutas yra sudarytas paprotinės teisės pagrindu ir apie jo priėmimą rašė taip: „[S]urašė į vieną knygą savo ūkės senų dienų įstatymus, idant alvienas žinotų, kaip elgtis savo darbuose, kas doru o kas nedoru yra daryti pripažinta“ (IŽ 2: 343).

Vienas iš esminių prigimtinės teisės postulatų yra žmogaus veiklos laisvė – ją S. Daukantas laikė svarbiausiu dalyku žmogaus ir tautos gyvenime. Veiklumas, kaip siektinas veiklos tikslas, išplaukia iš laisvės veikti, svarbios tiek išlaikant namų ūkį, tiek prekybiniam, kariniam ir galiausiai politiniam veiklumui. Kolektyvinis veikimas užtikrina tiek ekonominį, tiek politinį savarankiškumą, nepriklausomumą. S. Daukanto manymu, senovės Lietuvoje veiklumui vaikus turėjo parengti auklėjimas, grūdinimas ir pratinimas būti atspariems nuo pat kūdikystės. Tokius spartietiško auklėjimo principus jis aprašė remdamasis savo paties verstų antikinių tekstų (Just: 276 ir kt.) pavyzdžiais, vėlgi remdamasis patarlėmis:

[D]arbą dirbant, vienus jų kūdikius, ant pradalgės paguldytus, saulės spinduliai auklėjo, kitus verkiančius vėjai tildė, kitus liepų ar beržų šakos, lopšiuose įguldytus, nuo žiaudaus šiaurio suopuojamus migė, kitus, po laukus ar pievas tviskinėjančius, lytus ar kruša skalbė; jei to jiems nepakako ir dar įskrendę rodės, tad motinos pačios, nuo darbo atlikusios, paupy arba paežerėj, kame pasitiko, giedrojančią, šąlant ar dergiant, ten pat ežere ar upėj nutrinko. Šiandien dar motina žemaitė, skatinama savo verkiančią kūdikį guodžioti, atsako: „Teverkia, kad išsiverks, sveikesnis bus“ arba: „Su rykšte kūdikio į kapus neuvesi, o su pyragu neparvadinsi“. Todėl taip auginti vaikai nuo mažų dienų ir paaugę paskui alkį kentėti, vargą vargti speiguotie ar giedrotie per nieką sau turėjo (Bd: 458).

Prigimtinės teisės teorijos atstovų (Cicerono, S. Pufendorfo, G. Achenwallio) požiūriu, veiklumas ir dorybė yra žmogaus gyvenimo tikslas, individo ir visuomenės santykius apibūdinantys esminiai dalykai. Patarlės, atitinkančias veikimo kategoriją, S. Daukantas iliustruoja gerų veikimo bei veiklumo padarinių pavyzdžiais. Prie tokių elementoriuje priskiriamos, pavyzdžiui, tokios kaip „lousas ir

po kerą begywen“⁹ (ABC: 54), „wels tau tewergau ne zmos“¹⁰ (ten pat: 54), „lig saule patekies, mums rasa ir akys iszjes“¹¹ (ten pat: 53). Dvi pirmosios cituojamos jau pirmajame S. Daukanto Lietuvos istorijai skirtame veikalė – *Darbuose senų-jų lietuvių ir žemaičių*, – t. y. dar prieš jam pradėdant skelbti patarlių rinkinius (Db: 166, 371). *Istorijoje Žemaitiškoje* jomis iliustruojama senovės lietuvių laisvės meilė, siejama su dorybės meile (abi nuostatos iš esmės sutapatinamos):

Liuosybę ir dorybę neišpasakytai mylėjo ir už visų didžiausią savo tautos lietą turėjo, o atkaliai alvienas nedorybės ir vergybos baisiai neapvežėjo, kaipogi kiekvienas velijos liuosas labiau tyruose po lapine ar tarp žvėrių giriose gyventi, nekaip aukso rūmuose kosodamos vergauti, ką šiandien dar patarlė minavojama rodo: „Et, – sako, – liuosas begyvena sau lab ir po kere.“ Pagal jų nuomonę, vergauti buvo ne žmogaus, bet paties velnio darbas, todėl tebėra sakoma: „Velnius tau tevergauja, ne žmogus“ (IŽ 1: 77).

Visos trys patarlės, kaip įrodančios senovės lietuvių laisvės meilę, cituojamos toje pačioje *Būdo* pastraipoje:

[L]iuosybę savo pervis mylėjo ir godojo, už kurią viso pasaulio aukso nebūt ėmę; todėl dar šiandien tariama yra: „Liuosas lab ir po kere begyvena“; atkaliai, vergybos neapvežėjo ir už velnių darbą turėjo, tardami: „Velnius tau, – sako, – tevergauja, ne žmogus“; o tiems, kurie tarė jiems vergauti ir kentėti, džiugindami juos laimingesne atente, visados vienokį atsaką davė, tardami: „Lig saulė patekės, mums rasa ir akis išės“ (Bd: 448).

Veikimo kategorijai priskirtą „dijna mąna amzios mąna“¹² (ABC: 55) S. Daukantas cituodavo dažnai – matyt, tai buvo viena iš jo mėgstamiausių patarlių. *Istorijoje Žemaitiškoje* ją įdėdą į lūpas didžiajam kunigaikščiui Rimgaudui, kuris savo pasakijoje kalboje šiuo posakiu esą ragino karius netaupant jėgų kovoti su pavergėjais kryžiuočiais Saulės mūšyje (1236):

[K]urs gi tarp jūsų norės vergauti ir neliosu mirti. Narsūs karėjai, šiandien yra diena mūsų, amžius mūsų, o rytą liuosais gyvensim ar aukštybėse linksmimsimės. Jūs, dievai, užtartytojai mūsų, regit, jog už liuosybę, visų brangiausią jūsų doveną, padėsime šiandien gyvybę mūsų (IŽ 1: 281).

Veikalė ši patarlė minima dar kartą, labiau apibendrintai nurodant, kad ji prisimenama prieš sprendžiant dėl ryžtingų veiksmų kovojant su priešais. Taigi ne tik

9 Laisvas ir po kelmu begyvena.

10 Velnius tau tevergauja, ne žmogus.

11 Iki saulė patekės, mums rasa ir akis išės.

12 Diena mano – amžius mano.

nurodomos vartosenos aplinkybės, bet ir aiškinama reikšmė – energingų veiksmų metu laikas turėjęs atrodyti slenkantis itin lėtai:

[V]ienose karėse, vienuose žygiuose dieną pergyvenęs, tarės žemaitis amžių perleidęs; tų laikų patarlė šiandien dar yra minavojama, ryžtantis ką daryti: „Diena mano – amžius mano“, ir, tą sakydamas, metės ne vien ant šimto neprietelių, bet į pačią ugnį drąsiai žengė, džiaugdamas, jog liuosu kariauja ir miršta (IŽ 1: 434).

Būde ji ženklina nuostatą pernelyg neprisirišti prie gyvenimo šioje žemėje, ypač jei reikia ginti brangiausias dalykus – laisvę ir tėvynę:

[K]ožnas velijos ant vietos liuosas mirti, nekaip ne vien šiame pasauly, bet amžinai antrame gyvenime tokiems kraugeriams vergauti, todėl šio svieto gyvenimą už nieką turėję, ką patarlės šiandien dar viršiau minavotos stigavoja; ir taip sako įsirūpinęs žemaitis: „Diena mano – amžius mano“ arba: „Diena būtoji“, arba: „Ne saulės amžių gyvensiu [...]“ (Bd: 603).

Prie prityros S. Daukantas buvo priskyres ir patarlę „nie saulės dokie jėm neitiktum“¹³ (ABC: 50) ar „savo nomaczie, kad ir smilgaczie“¹⁴ (ten pat: 49). Abi šios patarlės jo cituojamos beveik visuose Lietuvos istorijai skirtuose darbuose – pavyzdžiui, tėvynės meilę pabrėžiantis posakis „savo namaičiai, nors ir smilgaičiai“ du kartus minimas *Istorijoje Žemaitiškoje* (IŽ 1: 78, 635), po kartą *Būde* (Bd: 448) ir *Pasakojime* (Pasak: 512).

S. Daukanto pasakojimas apie senovės lietuvių kovingumo ir patriotizmo motyvus turėjo ilgalaikio poveikio, įsitvirtino lietuvių literatūros kūriniuose, kartais net virto daukantiškomis patarlių serijomis. Antai Antanas Vienuolis, neabejotinai jį skaitęs, literatūrinėje legendoje „Medvėgalio pilis“ kaip žemaičių pilies gynėjų atsakymus į karvedžio Žilvino klausimus, ar gintis nuo kryžiuočių, ar pasiduoti, pasakė, kad geriau mirti laisviems nei pasiduoti ir vergauti, nes „diena mūsų – amžius mūsų“ ir „ne su saule gyvensime“ (Vienuolis 1982: 69). Pastaroji patarlė kaip koks šūkis pakartojama triskart (ten pat).

Remdamasis patarlėmis, S. Daukantas itin akcentavo veiklumą tiek istoriniuose veikaluose, tiek privačiuose laiškuose T. Narbutui – šį ragino skubėti vykdyti kelis konkrečius sumanymus, nes žmogaus gyvenimas esąs trumpas. Turbūt neatsitiktinai būtent 1845 m., kai išleistas *Būdas*, ir laiškuose T. Narbutui atsiranda ne viena patarlė. 1845 m. vasario 23 d. laiške primenama, kad „reikia skubėti visur, nes niekas nežino savo gyvenimo pabaigos, todėl teisinga patarlė: šiandien raudonas, rytoj lavonas“ (LTN: 510). Tų pačių metų birželio 10 d. laiške priekaištaujama dėl

13 Nė saulės duktė jam neįtiktų.

14 Savo namaičiai, kad ir po smilga.

pernelyg daug įvairių T. Narbuto planų, kurių šis negalėsiąs įvykdyti dėl laiko stokos: „[M]atyt ketini gyventi šimtą metų; apie save aš visai kitos nuomonės: aš manau, kad šiandien būsiu, rytoj pūsiu, todėl ko tuoju pats negaliu padaryti, užleidžiu kitam, kad jis paskubėtų“ (LTN: 546).

Kaip matyti, remdamasis lietuvių patarlėmis S. Daukantas stengėsi argumentuoti senovės lietuvių visuomenėje buvusį gajus bendruomeninio teisingumo, veiklumo ir veiklos laisvės nuostatas, kylančias iš prigimtinės teisės ir įtvirtintas papročių. Taip pat epizodiškai nurodė kelis paprotinės teisės normų perkėlimo į rašytinę faktus.

APIBENDRINIMAS

S. Daukantas, rašydamas lietuvių tautos istoriją, t. y. visuose keturiuose Lietuvos istorijai skirtuose veikaluose (labiausiai *Būde*), kaip istorijos šaltinį naudojo lietuvių patarles, bet jas laikė ne įvykių istorijos, o socialinių–moralinių ir teisinių nuostatų raiškos bei vaidmens istorijos procese šaltiniu. Jam rūpėjo, remiantis tautosakos duomenimis ir pirmiausia patarlėmis, atsekti lietuvių paprotinės teisės normas ir prigimtinės teisės nuostatas. Aprašydamas papročius, jis siekė susieti juos su prigimtinės teisės nuostatomis ir, išryškindamas jų sąsajas, pasitelkdavo patarles. Toks principas atsirado iš pagrindinio pasaulėžiūrinio ir idėjinio intereso – domėjimosi prigimtinės teisės teorija. Patarlės S. Daukantui atrodė reikšmingos norint įrodyti, kad senovės lietuvių visuomenėje buvo paplitusios tokios esminės prigimtinės teisės nuostatos kaip prigimtinis religingumas, prigimtinis socialumas ir teisingumas, prigimtinė veiklos laisvė.

ŠALTINIAI

- ABC – Simonas Daukantas. *Abecięla lijtuiwiū–kalnienū ir žiamajtiū kalbos*, Petropilis: K. Krajaus spaustuvė, 1842.
- Achenwall Gottfried 2020. *Natural Law: A Translation of the Textbook for Kant's Lectures on Legal and Political Philosophy*, edited by Pauline Kleingeld, translated by Corinna Vermeulen, New York: Bloomsbury Academic.
- Bd – Simonas Daukantas. *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*, in: Simonas Daukantas, *Raštai 1*, tekstą paruošė B. Vanagienė, sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė V. Merkys, Vilnius: Vaga, 1976, p. 401–654.
- Cicero – Cicero. *The Nature of Gods*, Oxford: Oxford University Press, 1997.
- Db – Simonas Daukantas. *Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių*, in: Simonas Daukantas, *Raštai 1*, tekstą paruošė B. Vanagienė, sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė V. Merkys, Vilnius: Vaga, 1976, p. 33–400.
- DŽ – Simonas Daukantas. *Dainės Žemaičių. Pratarmė*, in: Simonas Daukantas, *Raštai 1*, tekstą paruošė B. Vanagienė, sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė V. Merkys, Vilnius: Vaga, 1976, p. 657–661.

- IŽ – Simonas Daukantas. *Istorija Žemaitiška* 1–2, parengė Birutė Vanagienė, įžangos straipsnį parašė Vytautas Merkys, baigiamąjį straipsnį parašė Roma Bončkutė ir Giedrius Subačius, Vilnius: Vaga, 1995.
- Just – *Istorija Justinaus*, [vertė Simonas Daukantas], parengė Roma Bončkutė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006.
- LTN – Simonas Daukantas. *Laiškai Teodorui Narbutui: epistolinis dialogas*, pratarė, įvadas, laiškų komentavimas, Teodoro Narbuto laiškų vertimas Redos Griškaitės, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- Pasak – Simonas Daukantas. *Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje*, in: Simonas Daukantas, *Raštai 2*, tekstą paruošė B. Vanagienė, sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė V. Merkys, Vilnius: Vaga, 1976, p. 5–706.
- Pufendorf – Pufendorf Samuel von. *Of the Law of Nature and Nations: Eight Books*, translated by C. H. Oldfather and W. A. Oldfather, Introduction by Walter Simons, Oxford: Clarendon Press, London: Humphrey Milford, 1934.
- Vico Giambattista 1835. *Principes de la philosophie de l'histoire, traduits de la Scienza Nuova de J. B. Vico par Jules Michelet, Bruxelles: Adolphe Wahlen*.
- Vienuolis Antanas 1982. „Medvėgalio pilis“, in: Antanas Vienuolis, *Padavimai ir legendos*, Vilnius: Vaga, p. 62–89 (https://ebiblioteka.mkp.emokykla.lt/kuriniai/pdavimai_ir_legendos/.format.pdf).
- Žd – Simonas Daukantas. *Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas 1*, parengė Giedrius Subačius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- ŽT 1 – Simonas Daukantas. *Žemaičių tautosaka 1: Dainos*, parengė Vytautas Jurgutis ir Bronė Kazlauskienė, Vilnius: Vaga, 1983.
- ŽT 2 – Simonas Daukantas. *Žemaičių tautosaka 2: Pasakos, patarlės, mįslės*, parengė Kostas Aleksynas, Kazys Grigas, Leonardas Sauka, Vilnius: Vaga, 1984.
- Zodrodys – *Zodrodys toie kningelieie essontiu žodiū*, Charles François L'Homond, Epitome Historiae Sacrae, Petropilie, 1838, p. 1–42 (atskira puslapių numeracija knygos pabaigoje).

LITERATŪRA

- Dilytė Dalia 2019. „Žodžio ‘būdas’ semantinis laukas Simono Daukanto kūrinyje ‘Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių’ ir kai kurie stilistikos ypatumai“, *Senoji Lietuvos literatūra* 48, p. 15–36.
- Gadamer Hans-Georg 1999. *Istorija, menas, kalba*, sudarė ir vertė Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos.
- Grigas Kazys 1958a. „Simonas Daukantas – lietuvių tautosakos rinkėjas, leidėjas ir vertintojas“, in: *Iš lietuvių kultūros istorijos 1*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, p. 270–286.
- Grigas Kazys 1958b. „Simono Daukanto lietuvių tautosakos rinkiniai ir leidiniai“, in: *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai*, (serija A), 1, p. 225–243.
- Grigas Kazys 1983. „Simonas Daukantas ir lietuvių tautosaka“, in: Simonas Daukantas, *Žemaičių tautosaka 1: Dainos*, Vilnius: Vaga, p. 11–42.
- Grigas Kazys 1993. „Beletristinio ir mokslinio stiliaus pradai Simono Daukanto ‘Būde’“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos 5: Simonas Daukantas*, Vilnius: Viltis, p. 133–141.
- Haakonssen Knud 1996. *Natural Law and Moral Philosophy: From Grotius to the Scottish Enlightenment*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hawley Michael 2022. *Natural Law Republicanism: Cicero's Liberal Legacy*, New York: Oxford University Press.
- Hösle Vittorio 2016. *Vico's New Science of the Intersubjective World*, Notre Dame: University of Notre Dame Press.

- Jakštas Juozas 1965. „Simonas Daukantas – pirmas tautinis Lietuvos istorikas“, *Tautos praeitis* 2, kn. 2 (6), p. 3–18.
- Jurgutis Vytautas 1993. „Simono Daukanto „Dainės Žemaičių“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos* 5: *Simonas Daukantas*, Vilnius: Viltis, p. 142–158.
- Jurgutis Vytautas 1970. „Simono Daukanto lietuvių liaudies dainų rankraščių XXX pluoštas – neišleistas po 1846 metų 'Dainių žemaičių' pėdelis“, *Knygotyra* 1 (8), p. 160–178.
- Jurgutis Vytautas 1972. „Simono Daukanto lietuvių liaudies dainų rinkinio XXX pluošto 12–18 tekstai“, *Knygotyra* 2 (9), p. 200–207.
- Lebedys Jurgis 1972. „Simono Daukanto biblioteka“, in: Jurgis Lebedys, *Lituanistikos baruose 1: Studijos ir straipsniai*, Vilnius: Vaga, p. 304–326.
- Lukšienė Meilė 1955. „Simonas Daukantas“, in: Simonas Daukantas, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Valskybinė grožinės literatūros leidykla, p. 3–35.
- Norkus Zenonas 1996. *Istorika. Istorinis įvadas*, Vilnius: Taura.
- Pivoras Saulius 2022. *Virtus Lituana. Politinė mintis Simono Daukanto istoriografijoje*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Repšys Jonas 1961. *Simono Daukanto visuomeninės ir politinės pažiūros*: filosofijos mokslų kandidato disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Sadauskienė Jurga 2006. „Kazimiero Maigio laiškas Simonui Daukantui“, in: *Kraštiečiai. Moigių šeima*, Konferencijos pranešimai, sudarytoja Alfrede Petrulienė, Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, p. 9–17.
- Schaeffer John 2019. *Giambattista Vico on Natural Law: Religion, Rhetoric and Sensus Communis*, London, New York: Routledge.
- Subačius Giedrius 2021. *Simono Daukanto Sankt Peterburgo ortografija (1834–1846)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Vansina Jan 1965. *Oral Tradition. A Study in Historical Methodology*, London: Routledge.
- Voigt Johannes 1827. *Geschichte Preußens* 1, Königsberg: Verlag der Gebrüder Bornträger.
- Wynne John 2019. *Cicero on the Philosophy of Religion: On the Nature of Gods and On Divination*, Cambridge: Cambridge University Press.